

Intre acte

Copiilor mei

Wibawandiy.
Zeti you in
Beranger.
"Himani"

Prefață

Aceste însemnări sunt desprinse dintr-un blocnotes în care de ani de zile consemnez observații care răspund nevoii de proprie cunoaștere, de dialog cu mine însumi și de aducere aminte. Câteva dintre filele lui au apărut în editorialele ziarelor, ori în *Caietele Teatrului Național*. Altele, cele mai multe, se tipăresc pentru întâia oară.

Ele nu și-au propus niciodată să încadreze un eveniment artistic, un autor sau o operă într-un deviz teoretic, ori să fie exercițiul unei ambiții de critic care cercetează ordonat și sistematic fenomenul teatral și literar. Sunt simple și modeste luări de act. Notațiile despre viața culturii reprezintă cel mult încercarea de a menține câteva semnificații, de a înțelege tendințe și idei incluse în anumite opere, de a descifra poziții și opoziții, de a descoperi linii de comunicare și sciziuni între diverse personalități ale timpului. Iar adeviziunile sau disidențele constituie în chipul cel mai strict semnalmamentele experienței și identității mele, elemente de explicație și confesiune prin care un practician al scenei se străduiește să ia cunoștință de sine în geografia unui climat spiritual ce-l îndeamnă la o existență plurală și-l conjugă cu numeroase solicitări comportând risipiri, satisfacții, subordonări, împliniri și, mai cu seamă, pseudo-împăcări cu ceea ce realizează el și ceilalți.

Am înregistrat în agenda întâmplării și gânduri din sectoare felurite ale vieții, fără să mă sustrag de sub dominația actualității, cu un condei adesea zorit și sumar, și care n-are altă scuză decât aceea de a fi pasionat de prezent. Privind lucrurile în goană și din

imediate lor apropiere, în pauza orară dintre o repetiție, o ședință și un spectacol, paginilor le lipsesc timpul și distanța necesară pentru ca faptele să-și precizeze raporturile și proporțiile exacte, iar punctele de vedere să câștige în argumente și substanță. Dacă ele prezintă vreun interes, acesta nu poate decurge decât din contactul direct și neîntârziat cu imediatul, din înregistrarea unor preocupări și circumstanțe, adunate învălmășit sub presiunea curiozității, a instinctului – atât de caracteristice autorului – de a reține efemerul, din iluzia de a transmite senzația de conviețuire reflexivă cu oameni de teatru, școli și curente artistice, dar și pe cea de coexistență cu nimicurile despotice care fac tragicul și comicul lumii scenei.

Acest blocnotes, refugiu și sprijin într-o activitate dispersată, mai curând scut decât lance, conține unele destăinuiri, dar e departe de a fi un jurnal intim. De altfel, ce poate rămâne intim într-o profesiune care – spre marele tău orgoliu, spre regretul tău – te transformă în obiect de curiozitate publică și în subiect de conversație și cancan în ceasurile de pustiu spiritual ori de cristalizare a nevoii de surpriză, de inedit, de mirare și de oprobriu ce ritmează traiul nostru, al tuturor? Prea puține aspecte dintr-o soartă de actor cu o norocoasă carieră scapă spiritului de investigație și invenție al spectatorilor, care uneori se pricupesc chiar mai bine decât el să dea garanția autenticității născocirilor și să transplanteze în ficțiune adevărurile cele mai sigure. Ceea ce e cu adevărat intim sau, în orice caz, expresiv se află în munca mea de interpret și – rog să fiu scuzat pentru termen – de „animator“ al mișcării teatrale. Iată de ce n-am inclus în volum notațiile privind familia și prietenii apropiați. Sunt probleme strict personale, care e bine să fie ferite de un ochi străin. Dacă am vorbit uneori despre prieteni, a fost numai pentru a mă referi la opera lor. Între altele fie zis, am o solidă suspiciune pentru textele confidentiale – vezi Doamne! –, dar destinate tiparului încă din timpul vieții. Le suspectez de acea sinceritate a cabotinajului care e de natură să altereze autenticitatea, forța probantă,

valoarea mărturiei. „Sinceritatea cabotinajului“ nu-i o alăturare accidentală de cuvinte. Am învățat că un om se talmăcește și se proiectează pe sine și în artificiu și exagerare, despăturind ceva din înțelesul constitutiv al eului său tocmai în exagerările și în efectele chemate în același timp să resoarbă și să sporească amărăciunea unor frustrări, cheltuielile unor amăgiri, inflația unor bucurii și excedentul unor trăiri. Te reprezinți pe tine prin chiar aceste trucuri și supape, rude tot atât de bune cu minciuna, cât și cu adevărul. Dar eu am căutat un drum mai drept, care, dacă nu comunică de regulă cu tot ceea ce bănuiesc ori știu despre mine și ceilalți, nu-i în orice caz paralel și independent de ceea ce simt, meditez și trăiesc.

Ar fi prea ușor să pun rupturile de ton, trecerile subite de la melancolie la satisfacție, tranzițiile bruște de la monotonia sonoră și dezinvoltă a scrisului publicistic la accentele pe care mi le smulg ciocnirile de-o clipă (fiindcă sunt dezavantajoase) cu mine însumi pe seama faptului că volumul se alcătuieste din fragmente și selecțiuni. Nu-s nici consecința unei „regii“, nici urmarea unor încercări de „contrapunct“. Ele reflectă doar alternanța unor chemări potrivnice în zile și sarcini din care uneori biruie elanul, alteori tristețea și deseori manierismul unei formule de confort. Dar mai ales mecanica strangulatoare a cotidianului. Cu toate calapoadele și invariabilitățile lui, cu toate tenacitățile sale cenușii, cu toate păcălelile și entuziasmele care dau fiecărei zile puterea să continue și să reînceapă. Din aceeași perspectivă ar trebui privite avânturile și căderile pentru care ele depun mărturie.

O prejudecată îi îndeamnă încă pe mulți să socotească viața unui actor o permanentă întâlnire cu neprevăzutul, o precipitare de trăiri acute și o întâlnire la tot pasul cu miraculosul și exaltarea. Cartea de față e, fără voia ei expresă, o dezmințire. Ea sugerează mai cu seamă capitalul de trudă nevăzută, de semne de întrebare, de agresiuni, de monotonie tăcută, de planuri și de eşecuri, de oscilații între o speranță și o dezamăgire, de stagnări

și de inerții. Dar și de proaspete investiții de energie în balanța de plăți a unui destin care luptă să nu se transforme într-o prematură îmbătrânire și încheiere de conturi.

În sfârșit, o ultimă precizare. Deși însumează pagini disparate, multe file se aseamănă ca două picături de apă. Întocmai zilelor de luni, marți, miercuri, care vin întruna și pleacă întruna. Alte pagini nu au o zi a lor. N-am încercat să înlătur sau să atenuiez impresia de repetiție. La ce bun s-o tăinuiesc? Cred că adevărurile și obsesiile ciclice sunt și infirmitățile, și eschivele, și tăiriile acestei mașinării expresive care-i viața unui om de teatru, și dicționarul unei epoci artistice turuind câteodată în vid, dar și desprinzându-se din cercul în care s-a plasat, pentru a lua altitudine. Cu speranța că zborul nu va fi deturnat.

Iubesc teatrul, care este arta de
a povesti opozitiile.
Teatrul te învață să-l cunoști
și să-l iubești pe celălalt.

LUNI

Venise spre lumea artei puțin intimidat, dar hotărât să-și facă drum. Nu era un naiv. Știa că un actor trebuie să pândască întâmplarea care să-i dea rolul, regizorul care „să creadă în el“, cronicarul care să-l semnaleze. Tot așa cum știa că scriitorul se desăvârșește în colaborarea dintre talentul său și timp, că soarta manuscrisului lui depinde de atenția unui redactor, de bunăvoința unui șef de secție, de capriciile unui director de editură, de „luminile criticii“. Presupunea că nu-i va fi lesne să se afirme nici în teatru, nici în literatură, și că va avea de întâmpinat multe dificultăți. Dar nu bănuia că va avea de luptat cu un front de adversități și că, pe măsură ce va depăși obstacolele, ostilitatea va crește. Își închipuise, desigur, că o vocație suscită rivalități și provoacă dușmănia. Păstra însă iluzia că, de vreme ce avuse succes pe scenă și cronică dramatică îl menționase elogios, de vreme ce cartea lui se tipărise și fusese consemnată cu interes, lucrurile vor merge mai ușor. A înțeles iute că se înșelase. A înțeles rapid că alta era calea reușitei. Nu avea niciun rost să încerce să intre pe poarta cea mare. Era infinit mai ușor de pătruns pe ușa de serviciu, adică să facă scandal, să revendice, aliindu-se cu unul dintre clanuri și devenind „mardeiașul de serviciu“.

A învățat vertiginos alfabetul lucrurilor; producea teamă și forța prețuirea. Curând după aceea a devenit un „nume“ și s-a integrat perfect în profesiune. Acum avea un grup care să-l susțină și să-l apere, să-l impună. Numai că în acel cerc restrâns, în care

întâlnea aceiași oameni, aceleași idei, aceleași obiceiuri și aceleași manii, preocupat să câștige mai curând în lupta cu ceilalți decât cu sine, puterea sa de creație a început să se stingă ca o flacără prost aprinsă, iar darurile lui, să se atrofieze. La bilanțurile de fine de an era, de regulă, citat, apărea la televiziune, i se editaseră cărțile; făcea filme. În secret, îl mâna însă o nemulțumire, căci pe sine însuși nu se putea minți: intrase în aristocrația puterii, dar nu și în cea a harului, câștigase autoritate, dar își pierduse talentul. Nu-l acuz și nu-l condamnă; pentru rechizitoriu contez pe ceilalți, pentru pedeapsă – pe propriile lui ranchiune. Dar nu pot cu niciun chip să-i absolv pe cei care l-au împins pe această cale și care i-au asigurat un eșec aurit.

În anii debutului meu, când un tânăr se ridica, îi auzai adesea pe cei „stăpâni pe situație“ vorbind astfel: „Ai observat că puștii începe să se afirme? Atenție!“ Sau: „Nu pricep ce mai aștepți! Taie-i craca azi, că pe urmă...“ Ieri eram un adolescent cu multe candori. Azi cunosc culisele, manevrele, combinațiile, micile comploturi și marile interese, metodele de persuasiune ale curteanului și tehnica loviturii de stat în lumea artei. Dar ieri, ca și astăzi, mă întreb: de ce noi, care trăim din dorința de a ne exprima, de a comunica, de a ne dărui, suntem uneori incapabili să îl înțelegem pe aproapele nostru, artistul? De ce noi, care socotim, cu o sinceritate fără fisură, că-i loc pe acest larg pământ pentru toți oamenii, refuzăm uneori puțină zăre tocmai talentului? De ce? Ar deveni oare cerul mai mic?

MARȚI

Un coleg de liceu mă vizitează. Trecem în revistă amintiri. Îi ofer o invitație la spectacolul în care joc. E o piesă despre ziua de azi. După reprezentație mă felicită, dar recunosc iute dezamăgirea. În cele din urmă îmi mărturisește izvorul nemulțumirii sale. Nu se aștepta, firește, la un spectacol în care să fie vorba de împărați, prinți sau proeminențe ale istoriei. „Dar știi“, îmi spune

el, „lucruri din astea nu sunt o noutate, mă întâlnesc cu ele în fiecare zi.“ O clipă sunt înclinat să-i asimilez decepția cu aceea încercată de portăreasa lui Cocteau, pentru care teatrul însemna nenorocirile de excepție ale unei regine. Pe urmă însă îmi dau seama că insatisfacția lui e motivată. A venit să asiste la o luptă și a vizitat un câmp de bătălie după victorie. Piesa nu i-a relevat altceva decât ceea ce citea în ziare. Poate chiar mai puțin.

MIERCURI

Dintre toți cei pe care critica i-a reunit sub numele de „tineri furioși“, preferința mea se îndreaptă spre Harold Pinter. Mi se pare a fi cel mai interesant dintre dramaturgii acestei generații. Pinter e un artist al subînțelesului și al echivocului. Impresia mi-e confirmată de noua sa piesă, *Aniversarea*.

Când cortina se ridică, asistăm la conversația de fiecare zi, banală și uzată până la os, dar pe cât de maceratoare, pe atât de nutritivă, dintre Meg (o femeie în vârstă, care ține o pensiune) și Stanley, unicul locatar al casei mizere situate undeva pe malul mării. Cuvintele lor nu spun nimic. Sau nimic altceva decât prostii, stupidități alcătuind monotonia hilară și totuși reconfortantă a cotidianului. Meg pare numai bunăvoință, tandrețe și înțelegere, dar pricep că suportul dăruirii ei tănuiește egoisme, poftă, ambiții. De care poate nici nu-și dă seama. Stanley se comportă ca un fel de copil bătrân, fără o voință și un țel de natură să-l articuleze, povestind tot soiul de istorii în care-și caută un profil și un centru de greutate. Și iată că răsar doi noi chiriași: unul solid și palavragiu, celălalt – mic și opac. Sunt ucigași, sunt prietenii și complicii lui Stanley, sunt evadații unei închisori sau ai unui azil de nebuni? Piesa nu ne va răspunde la o atare întrebare. Sunt, în orice caz, forțe ale maleficului. Sub presiunea, somațiile și amenințările lor, Stanley e cât pe ce să mărturisească răul care se află în el. Și totuși, n-o va face răspicat. Dar noi l-am descifrat.

Și dialogul continuă, împleticindu-se în teamă, căzând într-un ridicol alarmat și alarmant, provocând un râs fără noimă, care ne trimite la o realitate care derutează și terorizează. Se citește limpede panica anumitor ființe în fața lor și în fața unei lumi în care n-au mai rămas neștirbite și întregi niciun fel de valori și care nu e o ocupație cu milioane de inocenți. Un univers devastat de crime și neliniști, speriat și grevat de tot ceea ce n-ar fi trebuit să se întâmple. Scrisul lui Pinter e o artă ingenioasă care pictează dedesubturile gândului și vorbește ochilor, între plâns și râs, despre pâinea pierdută a liniștii, a siguranței. Și despre ereditatea deficiară, istovită, a unui timp pecetluit de amintirea războiului, a lagărelor de concentrare și de perspectivele unei confruntări nucleare la nivelul planetei și individului.

SÂMBĂȚĂ

Leonce și Lena, spectacolul lui Ciulei, m-a încântat.

Încă o dată se reliefează personalitatea unui om de teatru dăruit cu mari și multe însușiri. Atât de diverse sunt harurile lui, încât ele se concurează în înfăptuiri care nu-s poate mereu echilibrate și armonioase, dar sunt totdeauna îndrăznețe și originale. O inteligență artistică guvernată de demonul semnificațiilor și de insomnia imaginilor expresive retranscrie piesa lui Büchner cu o vigoare fără măsură comună. Vigoarea unui tablou în care ideile au o plasticitate de neuitat.

În *Leonce și Lena* ne aflăm într-o lume de mici state în care fiecare căpetenie e un tiran absolut, înconjurat de paraziți (dominând peste milioane de inși extorcați de puterea lor de muncă, îndepărtați de la orice formă de viață a cugetului), ne aflăm într-un univers de crime și de trufii degringolând în arbitrar, ticăloșie și disoluție și în care (pe spinarea celor abrutizați moral și material) puternicii zilei iau în discuție – abstract și van – structura, substanța și compoziția metafizică a omului. Această lume e văzută în toate nimicniciile și doliurile ei. Despoți și marionete,

mânuiți de un mecanism pe care-și închipuie că-l controlează – dar ai căror bufoni sunt în realitate –, sunt dispuși după legile unei geometrii a dictatului și obedienței care depersonalizează și nivelează existența, reducând-o la aparențe și la zadarnica ei teatralitate. Am scris că în spectacolul lui Ciulei lumea e văzută, fiindcă prin *privire* înțelegem grotescul și abjecția fundamentelor ei. Ochiul sarcastic al regizorului se ferește însă să evidențieze numai consecințele nefaste ale autorității arbitrare în alianță cu stupiditatea feroce; el reține, chiar dacă batjocoritor, și melancoliile invincibile ale conștiinței, dezaxările și revoltele ei instinctive și de atâtea ori dinainte pierdute.

DUMINICĂ

La finele secolului al XIX-lea, în intimitatea multor inteligențe se insinuase o concepție idilică asupra științei. Expoziția Universală, deschisă în 1900 la Paris, celebra binefacerile practice rezultând din cuceririle tehnicii, și cei ce priveau înainte prin perspectiva ei aveau în primul rând imaginea unei umanități transfigurată de o fericire facilă. Exponatele acredita doar faptul că universul avea să devină în curând mult mai frumos și viața omului mult mai ușoară, iar această idee se logodea perfect cu gândirea unei societăți ale cărei valori pierduseră vertiginos din altitudine, ale cărei posibilități de imaginație se sclerozaseră și care vedea lumea prin ochelarii comodității intelectuale și materiale.

Fără îndoială, știința poartă cu sine și confortul. Dar realitatea e că electricitatea nu înseamnă numai lumina la domiciliu, telefonul – posibilitatea de a conversa cu alte continente –, avionul, un mijloc de a călători mai iute. Toate aceste achiziții ale minții au răsturnat însuși felul nostru de a gândi, iar mai târziu noi descoperiri au revoluționat și revoluționează încă mai profund viziunea universului, provocând mutații decisive în modul de a-l percepe.

E un adevăr pe care-l repetăm adesea, însă fără a reflecta totdeauna îndeajuns asupra lui. Nu spun că în lumea fiziunii atomului,

în cea a ultrasunetelor și a călătoriilor în galaxie uităm că trăim, ci numai că nu meditam suficient la faptul că alte raporturi – noi, neașteptate, uimitoare – se instaurează între om și univers. A le înțelege exact și a le prevedea consecințele nu e numai obligația altora, ci și a noastră, a artiștilor, care știm, de pildă, că în pictură concepția Renașterii florentine asupra spațiului diferă de cea a vechiului Egipt, ca urmare directă a îmbogățirii cunoașterii. Dacă din această frază se va pricepe că mă dau în vânt după cei ce, crezând că țin pasul cu vremea, au introdus în arta plastică neonul și au substituit marmurei materiale sintetice, ori pentru a întruchipa sciziunile epocii au „creat“ pânze albe tăiate la mijloc, înseamnă că nu m-am exprimat deslușit. Am vrut doar să spun că trebuie să chibzuim la împrejurarea că dinamica realului are urmări hotărâtoare și în planul gândirii artistice. Bineînțeles, nu există o corespondență absolută între știință și artă (care studiază această realitate, mereu aceeași și mereu alta, numită „om“). Dar a nu ține seama de ceea ce putem afla despre noi înșine prin fereastra navei spațiale ori descifrând umbra ființei înscrise pe una dintre ruinele Hiroșimei, a omite cât sunt de complexe, de numeroase datele acestei epoci, încât trebuie să ne folosim de mașini electronice, a ignora cauzele și efectele progresului științific în istorie și în viața socială, pe scurt, a conserva intacte, în roman sau în teatru, formele de reprezentare a existenței după ce conținutul ei s-a schimbat mi se pare o atitudine anacronică. Iar în artă, ca și în știință, anacronismul sfârșește prin a fi pedepsit.

Majoritatea zdrobitoare a oamenilor nu au parte de marile recompense – Premiul Nobel, Premiul Oscar, medalia Olimpică de aur etc. –, dar micile plăceri ale vieții sunt la îndemâna tuturor. O bătaie prietenească pe umăr, un sărut pe obraz, prinderea unui crap de două kilograme, o lună plină, un loc liber ca să-ți parchezi mașina, un foc care arde în vatră, o masă bună, un apus de soare magnific...

Nu vă încăpățânați să cuceriți marile premii. Mulțumiți-vă cu bucuriile mărunte. Ele există pentru fiecare dintre noi. Din plin.

*Comedia cere o rigoare completă.
Totul este milimetrizat.
Trebuie să fii muzician și matematician.*

MARȚI

Dimineața mi-am petrecut-o supraveghind repetițiile, iar toată după-amiaza am citit piese pentru stagiunea următoare. Bilanțul nu e prea încurajator. Două manuscrise sunt o imitație după ceea ce se face astăzi în Occident, iar al treilea text e o comedie minoră. Mediocritatea pieselor sărea în ochi de la primele pagini. Totuși, m-am încăpățânat să duc la capăt lectura. Nu-i admirabil să se scrie teatru din adunături, reproduceri și resturi. Adevărul e că nicăieri în lume, după izbânzile lui Sartre, Camus, Miller, Ionescu, Beckett, Williams, Albee, Dürrenmatt, n-au mai apărut valori.

MIERCURI

Citesc ultimele romane ale lui Norman Mailer: *Pentru ce suntem în Vietnam* și *Un vis american*. Imagini în care se etalează brutalitatea, cruzimea și crima. Imagini fără concesiile acordate sensibilității noastre și fără niciun fel de rețineri. Sunt cărți în care se exprimă o feroce voință de adevăr. Evident, nu-i pentru întâia oară când proza americană expune furia de a trăi și de a simți viața prin nevoia de a subjuga și de a ucide, examinând resorturile acestei respingătoare fascinații. Dar de data asta nu mai e vorba de ființe aflate la marginea societății, ci de persoane respectabile, din cele mai selecte cercuri, uneori inteligente și culturi. O să-mi spuneți că Sade a fost marchiz și o să vă răspund că Norman Mailer pune în discuție nu o individualitate, ci

o anumită mentalitate caracterizată prin escalada agresivității și care se întreține prin teama, pasivitatea și, uneori, surda complicitate a victimelor.

În romanele lui Norman Mailer ne aflăm într-o lume sfâșiată de nenumărate confruntări fățișe ori subterane și dezlănțuirii rudimentare, dar traducând complexe și tenebroase procese intime. A căror esență e dereglarea seismografelelor interioare și vraiștea care a risipit punctele de reper ale societății. Dar, în mod paradoxal, și frica. Frica în fața soluțiilor extreme, care par un răspuns, rămânând doar o fugă de răspuns. Norman Mailer prezintă sarcastic și cu o nemiloasă duritate acest angrenaj al violenței și al spaimei, pe care l-a cercetat, de altfel, într-o oarecare măsură și în primul său roman – *Cei goi și cei morți* –, în care se arată preocupat de amprenta pe care o lasă într-o psihologie de om vecinătatea de zi cu zi cu atrocitățile războiului. Noile sale cărți descriu reversul visului întreținut de mentalitatea conformistă, cercetând forțele malefice ascunse în noaptea experienței diurne.

VINERI

Există opere care deșteaptă în rândurile unor oameni de artă, încă înainte de apariția lor, un val de entuziasm, și pe care scriitorii, regizorii sau criticii se grăbesc să le aplaude susținându-le și promovându-le cu o nobilă pasiune. Și există alte spectacole, volume, expoziții întâmpinate cu o tăcere compactă, ori respinse cu un expedient de politețe când nu sunt de-a dreptul ținta unor atacuri succesive. Sunt reacțiile vii, pătimase ale conștiinței estetice, și vă întrebați, desigur, de ce m-a cuprins dintr-odată dorul de a rosti cele mai brutale banalități. Dacă o să vă răspund că mie unuia adeseori această unanimitate de cuget și simțire a unei tabere mi se pare din cale-afară de suspectă, dacă o să vă mărturisesc că mă intrigă siguranța cu care sunt identificate personalitățile și legitimate imposturile, ca și promptitudinea diagnosticului critic, o să surâdeți. Dumneavoastră nu mai sunteți

de mult atât de candidi. Dumneavoastră știți că în receptarea artei acționează o comuniune de opinii, expresie a acelorași atitudini în fața existenței, a acelorași aspirații și gusturi artistice. Dumneavoastră ați aflat de mult că judecata criticii a fost dintotdeauna dependentă de o seamă de circumstanțe de care nu poate fi în niciun chip despărțită și că e cum nu se poate mai firesc ca în artă să se constituie fronturi, acționând solidar în numele programului lor distinct.

Și totuși, eu am ingenuitatea să privesc cu o maximă reticență aceste tot mai frecvente opțiuni colective. Nu cumva persistența în elogiile adresate unui scriitor sau artist de-a lungul câtorva ani într-o gazetă și întunericul care coboară subit asupra altora în paginile aceleiași ascultă de alte motive decât valoarea lor reală și preferințele? Nu cumva campaniile pentru promovarea unor personalități și negarea altora sunt determinate de un impuls și de o patimă extra-estetică? Nu cumva anumite ofensive concertate (vezi numărul de articole în jurul unei creații ori încăpățânarea unor atacuri și hărțuirea cu tot felul de note ale inamicilor) și eclipsa în care intră scrieri și reprezentații ascund o sete de putere, de autoritate, de dominație? Nu cumva predicatul unor prețuiri și repudieri este interesul foarte precis al unor grupuri puternic constituite și acționând sistematic?

Mi se pare că zâmbiți din nou: cum, oare încă n-am aflat că în mecanismul intim care declanșează creația intră nevoia recunoașterii unei supremații, că orgoliul etc...? Vă asigur că atâta luciditate păstrez. Numai că precumpănesc, câteodată, izbitor de mult asemenea substraturi. Numai că instinctele despotice ale unora dintre oamenii de artă și literatură care dirijează cursul acțiunilor la bursa valorilor, prin însuși faptul că răspund de un teatru, de o revistă, de o editură, au devenit peste măsură de aprige, iar cei ce refuză să se înregimenteze într-o „tabără“ sau alta riscă să fie victimele unor răz bunări. Numai că jocul intelectual e amenințat cu măsluirea, că e tot mai puțin loc pentru cei ce refuză să aparțină unui grup și-și iubesc condiția de „civilii“. Pentru acești „civilii“ pledez. Și nu sunt

unicul care o face. Și nu sunt singurul care așază infinit mai prejos trofee ce se pot smulge într-o bătălie pseudo-artistică decât pe cele ce se pot cuceri față în față cu tine, la masa de lucru sau pe scenă. Alături de mine se află, desigur, atâția alții pentru care arta e un mod de *a fi*, nu de *a avea*.